

Początek...

Lata 60. XIX wieku to jedna z najtrudniejszych do scalenia i jednorodnego opisu dziewiętnastowiecznych dekad. Uznaliśmy, że zasługuje ona na to, by potraktować ją autonomicznie¹, uchwycić dynamikę jej „stawania się” i opisać ówczesną teraźniejszość uwarunkowaną tym, co się już zdarzyło, i otwartą na nadchodzące nieznanne.

„Tegoczesność” siódmej dekady miała rytmikę wyjątkowo przyspieszoną. Lata 1862–1864 w Królestwie Polskim (i nie tylko) czy 1866/1867 w Galicji (i poza nią) zmieniały układy odniesienia zarówno między trzema zaborami i ich możliwościami rozwojowymi, jak i między krajem a emigracją. Właściwe latom 60. XIX wieku przemieszczenia (w realnym świecie, a także w stratyfikacji społecznej oraz hierarchii wartości i ważności) redefiniowały pojęcie wspólnoty i wpływały na mobilność autorów, cyrkulację tekstów, obieg idei, uruchamiając integracyjne lub różnicujące narracje. To niezliczone indywidualne wybory światopoglądowe, pisarskie, artystyczne składały się na potencjał tej epoki generalizująco zamykanej później między podejrzeniem o epigoństwo a etykietą przełomu. Granice dekady nie mogą być, rzecz jasna, oznaczane konkretnymi datami, bo horyzont pogranicza lat 50. i 60. oraz 60. i 70. XIX wieku znacząco modeluje jej swoistość.

Chcieliśmy zatrzymać uwagę na tym etapie rozwoju XIX stulecia, gdy jego ciągłość ustalała się w przyspieszonym tempie jej zrywania i nawiązywania. Zależało nam na zrekonstruowaniu niejednorodnych wewnętrznych rytmów przekształceń tego okresu w historii polskiej kultury. Uznaliśmy, że ważnym historycznoliterackim zadaniem jest objęcie refleksją horyzontalnych (czasowych i przestrzennych)

---

¹ Pierwszą próbę zwrócenia uwagi na swoistość lat 60. XIX wieku podjęto z inicjatywy Janusza Maciejewskiego w książce *Literatura południa wieku. Twórczość lat sześćdziesiątych XIX stulecia wobec romantyzmu i pozytywizmu*, red. J. Maciejewski, Warszawa 1992. Wiele dzisiejszych ustaleń i przewartościowań nie byłoby możliwych, gdyby nie tamten impuls badawczy. Zob. też J. Maciejewski, *Mała emigracja (1864–1914). Próba uporządkowania problematyki*, w: tegoż, *Obszary i konteksty literatury*, Warszawa 1998.

odniesień między tekstami, osobami i instytucjami, a także przemyślenie na nowo różnych poziomów doświadczeń zbiorowych i indywidualnych, których ramę modalną współtworzyły polityka i prywatność².

Taka perspektywa poznawcza zrodziła się z potrzeby zadawania nowych pytań oraz równoważnego traktowania tekstów znanych i nieznanych czy niedoczytanych, a także z przekonania o konieczności odtworzenia ich ówczesnego rezonansu i wzajemnego oddziaływania. Dzięki inwencyjności Autorów w monografii *Literatura i kultura lat 60. XIX wieku między polityką a prywatnością. Dyslokacje* sąsiadują ze sobą zjawiska literacko-kulturowe, teksty, osoby i fakty historyczne przeważnie obok siebie niesytuowane, niemające zatem szans na dialogowanie. Przeakcentowaniu podlegają narracje dobrze znane i odzyskiwane są dyskursy wyparte czy zmarginalizowane. Bardziej zatem niż w przypadku innych prac zbiorowych w tej książce ważne są rozmaite linie połączeń możliwe do zarysowywania między zagadnieniami podejmowanymi w poszczególnych studiach. To zaproponowana w nich różnorodność perspektyw poznawczych, różnorodność uwzględnionych tekstów, wielość problemów pozwala na ukazanie lat 60. XIX wieku jako fascynującego czasu wielu możliwości i szans zaprzepaszczonych, trudnych i twórczych wyborów, weryfikacji wzorców literackich i życiowych postaw oraz alternatywnych wobec siebie odpowiedzi (intelektualnych, artystycznych, politycznych, aksjologicznych) na poczucie zmiany i niepewności.

Wyekspozowaną w tytule metaforyczną formułą dyslokacji objęte zostały dystynktywne mechanizmy kultury lat 60. XIX wieku, zmieniające się warunki pisania i publikowania, a zarazem efekty badań przełamujące dotychczasowe przyzwyczajenia myślowe i zmieniające obowiązujące ustalenia naukowe. Celem monografii jest wprowadzenie ruchu na historycznoliterackiej mapie lat 60. XIX wieku obejmującej teksty, problemy oraz relacje między nimi.

---

² W ostatnim dziesięcioleciu znacznie powiększyła się liczba różnych interesujących oświetleń wybranych problemów lat 60. XIX wieku. Przyszedł zatem czas na nowe panoramiczne spojrzenie na siódmą dekadę. Zob. np. M. Płachecki, *Wojny domowe. Szkice z antropologii słowa publicznego w dobie zaborów (1800–1880)*, Warszawa 2009; *Pozytywiści warszawscy. „Przegląd Tygodniowy” 1866–1876*, seria 1: *Studia, rewizje, konteksty*, red. A. Janicka, Białystok 2015; T. Budrewicz, T. Sobieraj, *W sprawie przełomu pozytywistycznego. Spory krytyczne wokół „Zarysu literatury polskiej z ostatnich lat szesnastu” Piotra Chmielowskiego*, Poznań 2015; J. Kubicka, *Na przełomie. Pozytywiści warszawscy i pomoc własna*, Warszawa 2016; J. Kubicka, *Rzeczy cudowne, rzeczy użyteczne. Uwagi o polskiej wynalazczości z połowy XIX wieku*, w: *Praktyka – utopia – metafora. Wynalazek w XIX wieku*, red. J. Kubicka, M. Litwinowicz-Drożdziel, Warszawa 2016; *Rok 1863. Narodziny nowej Polski*, red. M. Rudaś-Grodzka, E. Serafin, B. Smoleń, A. Wróbel, Warszawa 2016; *Romantyzm warszawski 1815–1864*, red. O. Krykowski, Warszawa 2016; *Szkoła Główna. Kregi wpływów*, red. U. Kowalczyk, Ł. Książek, Warszawa 2016; J. Kubicka, *Polski rzemieślnik w Paryżu. O listach z podróży na wystawę paryską*, w: *Ekspozycje nowoczesności. Wystawy a doświadczenie procesów modernizacyjnych w Polsce (1821–1929)*, red. M. Litwinowicz-Drożdziel, I. Kurz, P. Rodak, Warszawa 2017.

Wypracowanie takiej wieloperspektywiczności opisu literatury i kultury siódmej dekady było możliwe dzięki zintegrowaniu badań historyków literatury pierwszej i drugiej połowy wieku oraz zgromadzeniu tekstów specjalistów, którzy zwykle zajmują się XIX stuleciem osobno. Kiedy opracowywaliśmy projekt takiej współpracy, nie interesowało nas sytuowanie lat 60. XIX wieku „wobec romantyzmu i pozytywizmu”³, traktowanych jako ustabilizowane terminy, lecz uwolnienie badanego dziesięciolecia od gotowych formuł historycznoliterackich. Jakkolwiek więc znane kategorie pojawiają się w tym tomie, nie są w nim dominujące i raczej nie służą kwalifikowaniu, lecz przynależą do wewnętrznego języka epoki lub odsyłają do komponentów historycznoliterackich konstruktów tam, gdzie wydaje się uzasadnione demaskowanie ich schematyczności. Ponadto zaś relatywnie oszczędnie Autorzy sięgają po pojęcia dziewiętnastowieczności⁴ czy nowoczesności, a z drugiej strony, udowadniają potrzebę przemyślenia wzorca biedermeieru. Omawiane zjawiska literackie i społeczne wpisywane są w procesy rozwojowe dziewiętnastowiecznej prozy i publicystyki czy w dzieje kształtowania się polskiej tradycji organicznicowskiej. Wiele artykułów potwierdziło, że nie do zakwestionowania jest znaczenie klęski powstania styczniowego jako cezury politycznej i mentalnej oraz jako punktu odniesienia badawczych diagnoz. Można zatem powiedzieć, że nasza monografia jako dzieło wspólne nie tylko inicjuje relekturę siódmej dekady (bo oczywiście nie wyczerpuje jej potencjału), lecz także pokazuje aktualne możliwości, ograniczenia i potrzeby literaturoznawstwa, którego przedmiotem jest piśmiennictwo wieku XIX. Za stworzenie szansy na otwarcie nowych perspektyw poznawczych wszystkim Autorom serdecznie dziękujemy!

Z redaktorskiego obowiązku przedstawiamy kompozycję tomu opartą na podziale uwzględniającym dominaty problemowe lub profil wybranej przez Autorów perspektywy poznawczej. Jest to nasza propozycja porządku lektury. Zdajemy sobie jednak sprawę, że wierność pomysłowi wprowadzania ruchu na historycznoliterackiej mapie powinna być może skłaniać do eksperymentu

---

³ Por. podtytuł książki *Literatura południa wieku*.

⁴ Nie zmienia to faktu, że w zasadniczych założeniach książka rezonuje z ustaleniami badaczy, którzy wprowadzili do badań historycznoliterackich kategorię dziewiętnastowieczności. Zob. zwłaszcza artykuły zamieszczone w poświęconym tej problematyce numerze pisma „Wiek XIX. Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 2008, R. 1 (43): J. Bachórz, *O potrzebie scalenia polskiego wieku XIX*; J. Maciejewski, *Wiek XIX jako formacja kulturowa i dziewiętnastowieczność jako antywartość*; E. Paczoska, *Latarnia czarnoksiężska, czyli dziewiętnastowieczność i nowoczesność*; T. Sobieraj, *Kulturowy model dziewiętnastowieczności*. Zob. też: J. Maciejewski, *Miejsce pozytywizmu polskiego w XIX-wiecznej formacji kulturowej*, w: *Pozytywizm. Języki epoki*, red. G. Borkowska, J. Maciejewski, Warszawa 2001; A. Janicka, *Dziewiętnastowieczność jako kategoria badawcza*, w: tejsze, *Tradycja i zmiana. Literackie modele dziewiętnastowieczności: pozytywizm i „obrzeża”*, Białystok 2015.

z formą otwartą (sygnalizowaną np. układem treści opartym na kryterium tak przypadkowym, jak kolejność alfabetyczna nazwisk autorów). Liczymy wszakże na kreatywność czytelników, którzy i tak ustalą własną hierarchię poruszanych w książce problemów.

★

W cytatach i tytułach z XIX i początku XX wieku zmodernizowano pisownię i interpunkcję zgodnie z obowiązującymi zasadami.

Jeśli nie wskazano inaczej, wyróżnienia w cytatach zachowano za przytaczanym tekstem.

Redaktorzy tomu